

Г. О. Бандура, канд. філол. наук, доц.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ

ОСМИСЛЕННЯ ТВОРЧОСТІ Г. СКОВОРОДИ В ЕМІГРАЦІЙНІЙ ГУМАНІТАРИСТИЦІ

Здійснено огляд публікацій про творчість Г. Сковороди в українській зарубіжній гуманітаристиці. Відзначено, що еміграційний читач мав змогу ознайомитися з творчістю і філософією Г. Сковороди з нечисленних публікацій українських видавництв за рубежем ("Сад Божественних пісень", "Байки харківські", "Катехизис або початкові двері до християнських чеснот"). Інформація про Г. Сковороду була неодмінною складовою освіти учнівської молоді (підручники Ю. Любінецького, В. Радзиковича). Ширшому колу читачів пропонувався його життєпис (М. Ковалинський, А. Котович, Д. Чуб). Аналізуються праці про Г. Сковороду літературознавців (Д. Чижевський), філософознавців (Д. Козій, В. Олексюк, Д. Чижевський, В. Шаян), релігієзнавців (Г. Удод, І. Флоринський).

Ключові слова: *сковородознавство, еміграція, філософія, література, релігія.*

У середовищі політично заангажованої української еміграції завжди виявляли глибоке зацікавлення тими постатями минулого, діяльність і творчість яких можна було розглядати в контексті визвольних змагань нації, передусім Т. Шевченка, І. Франка, Лесі Українки. Водночас, хай і суттєво меншою мірою, протягом десятиліть зберігався сталий інтерес до начебто аполітичного "любомудра" Г. Сковороди, який у свій спосіб сприяв духовному розвитку співвітчизників.

Знайомству еміграційного читача з творчістю "українського Сократа" сприяли, зокрема, видана в Празі 1941 року зусиллями Українського історично-філологічного товариства поетична збірка "Сад Божественних пісней, прозябший из зерн священнаго писанія", збірка "Харківські байки", опублікована нью-йоркським видавництвом "Говерла" в 1955 році, до уваги тих, хто цікавився його філософською спадщиною, пропонувалося видання 1963 року Українського Євангельського Об'єднання в Північній Америці "Катехизис або початкові двері до

християнських чеснот", а детальніше познайомитися з біографією та поглядами мандрівного філософа дозволяла праця М. Ковалинського "Григорій Савич Сковорода (Життя і деякі думки українського філософа-спіритуаліста)", "перелицьована" на українську мову Ю. Русовим і видана в 1956 р. Українською Видавничою Спілкою в Лондоні.

Учнівську молодь до творчості письменника прилучав В. Радзикович у своїй "Історії української літератури" (Мюнхен, 1947). Він акцентував на тому, що Г. Сковорода "будив серед українського громадянства нові думки і національні почування", прищеплював "і живим словом і власним життєвим прикладом вищі моральні почування, закликав добувати знання, запалював до любови правди, рідного краю, заохочував до добрих діл" [6, с. 84], у "філософських писаннях" доводив "потребу самопізнання", радив "іти за вродженим нахилом і шукати щасті в спокою душі, в згоді з Богом" [6, с. 85].

Ю. Любінецький, автор підручника для американських шкіл українознавства "Українська література" (Детройт, 1994), акцентував на тому, що цей "мандрівний просвітитель українського народу", творчість якого "свідчила про близьке національне пробудження", навчав "людей живим словом і прикладом власного життя любови до Бога, до рідного краю та заохочував до здобуття знання" [3, с. 18].

Популярний виклад біографії Г. Сковороди зробив А. Котович у праці "Григорій Савич Сковорода український філософ XVIII ст." (Нью-Йорк, 1955). Оповівши про молодість, шкільні роки майбутнього філософа, його подорож країнами Західної Європи, учителювання в Переяславській семінарії, у дідача Степана Тамари, у Харківській колегії, мандрівки протягом майже тридцяти років Україною та останні роки життя, він зупиняється на поглядах Г. Сковороди на сучасне йому життя, котрі явили "образ протестанта проти тих процесів переформування людської вдачі українця, які під впливом нових порядків, несених Москвою, відбувалися за той час в Україні" [2, с. 34], і лаконічно характеризує його будовану на "Біблії, патристиці та греко-латинській стародавній літературі" "науку": вона "має чисто практичне значення: його наука – це наука

етики, моралі. Розв'язуючи питання первопричини речей, – Сковорода не зупиняє на тих питаннях своєї виключної уваги. Йому це потрібне хіба як підпора прав моралі. Йому те потрібне лише остільки, оскільки допомагає розв'язанню питань практичного поведіння" [2, с. 35]. Величезну заслугу "Старчика Сковороди" перед народом автор убачає в тому, що "він після розвалу нашої батьківщини став першим світочем, який – через Котляревського, Шевченка та інших геніїв рідного слова – знову позбирав "малоросійських" обивателів у націю українську" [2, с. 5].

На широке коло читачів розрахована і стаття Д. Чуба "Життя та філософські погляди Григорія Сковороди (1722–1794)", що увійшла до збірника статей, розвідок і спогадів "Люди великого серця" (Мельбурн, 1981). До відомих фактів біографії і творчого шляху Г. Сковороди він додає перелік праць радянських і еміграційних авторів про філософа, наводить думки про нього М. Ковалинського, В. Каразіна, Л. Толстого, М. Костомарова, І. Франка, згадує імена українських філософів пізнішого часу (П. Юркевич, Д. Чижевський та ін.). І робить підсумковий висновок: "...Григорія Савича Сковороду можна сміливо назвати велетнем духа, великою постаттю в нашій історії, літературі, в розвитку демократичної думки і в національному прогресі. Сковорода був патріотом України, любив свій нарід і як перший український філософ, що піднісся до рівня видатних мислителів своєї доби, вніс і свою велику частку в скарбницю української культури, як і в світову філософську думку" [11, с. 34].

Літературознавче прочитання творчості Г. Сковороди здійснив Д. Чижевський спочатку в трьох частинах свого нариса "Український літературний барок" (Прага, 1941–1944), а потім у фундаментальній праці "Історія української літератури (від початків до доби реалізму)" (Нью-Йорк, 1956). У ній не знайдемо окремого літературного портрета Г. Сковороди, якого автор називає "останнім великим українським письменником епохи барокка" [9, с. 253], швидше це окремі спостереження над його творчістю у контексті аналізу тих чи інших художніх явищ тієї доби. Так, він згадує "одну з найпізніших та найцікавіших збірок" "Сад божественних пісень" Г. Сковороди у зв'язку з прагненням барокових письменників "до циклізації віршів, до

об'єднання їх у певні групи, сполучені якоюсь внутрішньою єдністю" [9, с. 258]; констатує інтерес поета до епіграм, які в нього "без зовнішніх іграшок, коротенькі, майже прислів'я" [9, с. 267]; відзначає внесок поета в реформування віршованої форми, зокрема вживання "чоловічих рим" і "неповних рим" [9, с. 272]; звертає увагу на "традиційно барокову" стилістику проповідей Г. Сковороди: "маємо тут звертання до слухачів, діалоги, гумористичні звороти, ...символіку, ще сміливішу, ще вразливішу для слухачів, ніж символіка інших проповідників, зустрічаємо антитези та парадокси" [9, с. 300–301]; відзначає художні особливості діалогів філософа, "присвячених викладові його містичного, теоретичного та морального світогляду": захоплення "антитезами та повтореннями", часте вживання "гарних порівнянь, коротеньких та розвинених", інтерес до "гармонії мови" (алітерацій та асонансів); констатує, що діалогічна форма його творів "великою мірою лише суто зовнішня прикраса, що не зливається органічно зі змістом творів" [9, с. 308–309], тощо.

Пріоритетним для Д. Чижевського стало вивчення філософських поглядів Г. Сковороди. Цій темі він присвятив, за твердженням дослідників, понад п'ятдесят своїх праць 20–70-х років минулого століття, починаючи від перших ("Сковорода – український філософ", 1929; "Г. С. Сковорода та німецька містика", 1929; "Сковорода й Ангел Сілезій", 1930; "Філософічна метода Сковороди", 1930) і закінчуючи останньою – "Сковорода: поет, мислитель, містик" (1974). Але найгрунтовнішою стала його монографія "Філософія Г. С. Сковороди" (Варшава, 1934). У вступі до неї Д. Чижевський констатує суперечливий характер суджень про мислителя своїх попередників ("Тепер є не менше, ніж 250 великих та малих праць, присвячених Сковороді", в яких "висловлено, напевно, не менше, ніж 250 різних поглядів на Сковороду на те, чим він був, чим він є та може бути для української культури") і прокреслює свій шлях аналізу: "Спершу дослід системи думок Сковороди. Далі – спроба визначити його місце в історії української та всесвітньої думки" [10, с. 5]. Автор розглядає "діялектичний" характер мислення, символіку та емблематику, ставлення до Біблії Г. Сковороди (розд. II Підстави),

його метафізику (розділ III), антропологію (розд. IV), етику (розд. V), містику (розд. VI) і доходить висновку, що "він був філософ і містик", тісно пов'язаний із традиціями "платонізму, отців церкви та німецької містики", що "Сковорода де в чому випереджує пізнішу романтику (українську і західну), що він є найцікавіший слов'янський «передромантик»" [10, с. 208].

Сковородинську проблему самопізнання, яка "посідає центральне місце" у поглядах філософа, розглядає Д. Козій у статті "Три аспекти самопізнання у Сковороди" (1972), надрукованій у грудневому номері часопису "Сучасність" на відзначення 250-річчя з дня народження мислителя. Автор пише про "психологічно-етичний" аспект його самопізнання, адже Г. Сковорода був "вдумливим психологом з глибокою інтуїцією" [1, с. 66], і звертає увагу передусім на питання "сродности" праці, котре "ставить перед людиною завдання пізнати свої психічні задатки, якими вона наділена «зроду», щоб їх відповідно розвинути й заактуалізувати в житті" [1, с. 70]. "Містичний аспект" самопізнання, за Д. Козієм, має на меті "розкрити перед людиною її глибинну духову суть, причому людина, розкривши себе, має перетворитися або, як каже Сковорода, «вдруге народитися»" [1, с. 70]. А "метафізичний аспект" самопізнання "веде від розкриття духових глибин людини до трансцендентних глибин буття або від мікрокосму до макрокосму", структура яких виявляє "єдність", має "спільну двоїсту сутність: матеріальну й духову, зовнішню і внутрішню, тлінну й вічну" [1, с. 75].

Відгуком на ювілей Г. Сковороди стала ще одна стаття часопису "Сучасність" – "Портрет Сковороди" (1972) К. Митровича. Нею автор прагне дати відповідь на питання: "...як уявляє собі сучасний українець Сковороду? Який живописний портрет йому відомий та який духовий портрет склався в нього на основі його скупих знань про Сковороду?" [4, с. 44]. Він згадує непросту еволюцію живописного портрета Шевченка, коли "місце Шевченка-дядька, народницького кобзаря, з трудом посів Шевченко-інтелектуал, революціонер (автопортрет 1839–40 року)", і побоюється, що з поширених у суспільстві уявлень про Г. Сковороду як легендарної постаті "старця, чи мудреця, чи

навіть співця-кобзаря" виник би і відповідний "портрет-тип": "це був би дядько з торбою, з посохом та сопілкою, який неперестанно мандрував з села в село з деякими правдами здорового глузду й поясненнями Біблії..." [4, с. 44]. Ці побоювання зникли після виходу "монументального двотомника творів Сковороди в 1961 році". Редакційна колегія цього видання на чолі з академіком О. Білецьким не взяла "якийсь народницький чи соцреалістичний портрет", а вмістило "на початку кольоровий портрет Сковороди невідомого автора й неозначеного часу (18–19 ст.)", на якому філософ зображений "з обличчям з тонким духовим виробленням та піднесенням, не в світці й із посохом, але в позі людини науки з книжкою й пером". Такий портрет, зауважує К. Митрович, "сам собою вже є запереченням всякого духового та історичного спрощення та спрощачення Сковороди сучасними режимовими ідеологами" [4, с. 46].

Головну увагу К. Митрович усе ж зосереджує на "духовому портреті" Г. Сковороди. Якщо "Багалій, Сумцов, Житецький, Кудринський, Товкачевський і росіяни Ерн та Шпет... закреслили основні риси Сковороди-мислителя європейського університетського рівня, наголошуючи при тому його тісне пов'язання з цілістю українського культурного й суспільного процесу кінця 18 століття" [4, с. 45], якщо у 20-х роках минулого століття С. Єфремов, М. Плевако, В. Петров та інші "не поступалися всеросійському та матеріалістичному спрощенню вчення Сковороди" [4, с. 45], то за десятиліття сталінізму "нічого доброго не появилось (або й просто нічого) про Сковороду" [4, с. 46], а в післясталінський період "радянські сковородянці" не зуміли дати адекватний "духовий портрет" філософа, що автор пояснює "двома гіпотезами: інтелектуальна нечесність, яка до самозаперечення жонглює відірваними словами та історичними схемами, або безпрецедентний в історії терор, який примушує дослідників говорити те, що розходиться з фактами й у що вони самі не вірять" [4, с. 47]. Звідси, зокрема, твердження, що "У творчості Сковороди знайшла своє відбиття спільність історичних шляхів розвитку українського та російського народів, спільність їх культури й боротьби проти соціального гноблення" [4, с. 47], віднайдення ідейних джерел

поглядів мислителя "в особі Ломоносова... та навіть Суворова", обов'язкові позитивні оцінки його діяльності "Толстим, Лесковим, Горьким та Леніном" [4, с. 47], натяки на «селянський демократизм», старшобратство чи соціалістичний матеріалізм Сковороди" [4, с. 50] тощо. І як висновок: "Ось такий викривлений офіційний портрет Сковороди представляють новій генерації на Україні офіційні установи та вчені під наглядом" [4, с. 47].

Тим часом автор відзначає "невідмінні риси обличчя" [4, с. 50] Г. Сковороди: "висока, університетська освіта й ерудиція" [4, с. 50], "гострий та безкомпромисовий критицизм", "шукання істинної людини", настійлива необхідність "пізнати себе" [4, с. 51], що означає "впізнати божеське в собі, а ще точніше сам взірець правдивої людини – Христа" [4, с. 52], дуалістичне розуміння людини й світу, символічне трактування Біблії та ін. Він переконаний: "Філософія Сковороди не є імпортованою думкою тодішніх європейських течій, як це робилося за рецептою Петра в Росії, ні перелицьованням, парафразою якоїсь іншої традиції. Вона в своїй оригінальності виросла з української духової традиції й була відповіддю на шукання, запити захитаної, розгубленої імперським натиском української людини" [4, с. 49].

В. Олексюка у праці "Григорій Сковорода – християнський філософ" (Чикаго, 1975) не задовольняє, "що філософію Сковороди, чи радше Сковороду як філософа, визначають по різному". Він ставить завдання встановити, "якою в дійсності є філософська думка Сковороди та яким є остаточне становище його філософії між іншими філософами світу?" [5, с. 15].

Автор переконаний, що "Сковорода ніколи не був, і не міг бути, матеріалістом, будь воно взірцем античних матеріалістів Демокрита і його послідовників-атомістів, чи якої-небудь іншої школи матеріалістів" [5, с. 42], так само "безпідставним і неправдивим" є твердження тих, хто приписує йому "пантеїзм" [5, с. 43], як це охоче роблять "советські автори", і тих, хто називає його "філософом серця", бо "його основна філософія є метафізикою" [5, с. 45], і тих, хто вважає його богословом [5, с. 47]. Він обстоює позицію, що "Сковорода був виключно

християнським філософом, і що вся його філософія була християнською!" [5, с. 43].

Зупиняється В. Олексюк і на питанні суспільно-політичних поглядів Г. Сковороди. Для нього є "цілком ясним і очевидним, що Сковорода болів за долю свого поневоленого українського народу – своєї Української Державної Нації" [5, с. 50]. Незважаючи на відсутність житла і матеріальні нестатки, "він не хотів і не міг іти на службу до окупанта України – Москви, яка на його очах, руками Катерини II-ї, ліквідувала залишки вільної Української Козацької Держави" [5, с. 50–51].

Насамкінець автор висловлює припущення, що "філософія Сковороди буде правдиво і об'єктивно досліджена тільки у вільній і незалежній Українській Державі", але його "велич як першого українського філософа, і, взагалі, як філософа Східної Європи, була і залишиться неперевершеною" [5, с. 51].

Як і В. Олексюк, Г. Удод ("Сковорода і православна церква", Вінніпег-Саскатун, 1971) констатує різнобій в оцінці постаті великого філософа, особливо це помітно "в оцінці ставлення Сковороди до Св. Православної Церкви: одні вчені твердять, що Сковорода був "поза церковний філософ, інші, що він був містиком, ще інші називають його сектантом, який відважно валив пережиті устрої православія, а останніми часами все більше і більше появляється в Україні й Росії праць, які намагаються доказати, що Сковорода був відкритим матеріалістом і атеїстом" [7, с. 6–7]. Це призвело до того, що "Сковорода як і півтораєста років тому, ще невідомий світові у всій своїй величі. Справжня, об'єктивна і всеохоплююча праця про цього велетня християнського духа і одну з найтяжчих епох в житті Христової Церкви ще чекає на свого автора і, безперечно, його знайде" [7, с. 10]. І перший крок на цьому шляху, очевидно, сподівається зробити у своїй праці Г. Удод.

Оповідючи про життя філософа, він зауважує, що Г. Сковорода походить з козаків – "верстви народу, якої головними прикметами є свободолюбність і вірність своїй Православній Вірі" [7, с. 15–16], у церковній школі "пильно навчається ... основ Православної Віри та чарує односельчан своїм голосом на церковному клиросі за кожним Богослуженням", Києво-Могилянська академія "заклала

в його душу ідеал пастиря Христового стада, з яким він пройшов через усю Україну до кінця своїх днів" [7, с. 16], будучи домашнім учителем у діди́ча Тамари в с. Каврай, переосмислював своє дотеперішнє життя "у світлі євангельської науки" [7, с. 20], наслідком чого стало "тверде рішення стати воїном Христовим у повному розумінні слова і своє рішення Сковорода висловлює як своє "Вірую": "...Христе, життя моє, умерший за мене! Я повинен був віддати для Тебе усе моє життя – я віддаю Тобі решту днів моїх..." [7, с. 20]. "Увесь дальший життєвий шлях Сковороди, – наголошує автор, – є сповнення цієї присяги словом, письмом і життєвим подвигом" [7, с. 20]. З'ясовуючи питання "про характер відношення Сковороди до Церкви", він твердить, що філософ "був у рішучій, безкомпромісній боротьбі з Церквою офіційного російського православ'я, будучи в той час вірним сином і найбільшим у свій час оборонцем Св. Православної Віри і Церкви, яку ісповідував український народ і решта православного світу" [7, с. 22]. Як наслідок, робиться узагальнюючий висновок: "Будучи основані на твердому камені Христової науки – вчення Сковороди пережили свій час і увійшли у вселюдську скарбницю духа, з якої прийдешні покоління черпатимуть відповідь на свої проблеми. І відповідь ця буде завжди одна і та ж сама, яку вслід за Христом проголошував Сковорода: "Шукайте найперше Царства Божого і Правди Його, а все інше доложиться вам! (Єв. від Матвія, 6:33)" [7, с. 42].

Уже з назви праці Г. Флоринського "Григорій Сковорода – предтеча українського євангелізму" (Торонто, 1956) зрозуміло, що автор розглядає діяльність філософа крізь призму євангелізму. У ній ідеться про християнство і "двоєвір'я" в Україні (перший розділ), оповідається про виникнення й утвердження в Україні реформаторської "євангельської віри" та її суть ("Це відновлена віра Христова, віра часів апостольських, віра, яка дає людині живе розуміння Бога без будьякого забарвлення людськими вигадками та нісенітницями" [8, с. 23]) (другий розділ), про життя "народного філософа" (третій розділ), тлумачиться філософія Г. Сковороди з її ключовими поняттями "Бог", "Світ", "Людина", "Щастя" (четвертий розділ),

а в останньому, п'ятому, розділі обґрунтовується думка про нього як предтечу українського евангелізму.

І. Флоринський твердить, що Г. Сковорода мав у своєму житті "дві дороги: або залишитися православним, і, маючи блискуче становище у світі, додержуватися обрядів і ритуалів, тобто обдурювати Господа Бога, людей і себе самого, чого він не хотів і не міг робити, будучи винятково – шляхетною людиною, або нести в маси благовістя про пізнання правдивого Бога на основі евангелії" [8, с. 55]. Обравши другий шлях, він кинув "в майбутність українського народу зерно евангельської віри" [8, с. 55]. Тому цей народ, згадуючи Г. Сковороду, "схиляє побожно своє чоло перед світлою його пам'яттю, як перед великим сином України, людиною великого, гарячого серця і справжнім християнином, як перед великим мислителем, письменником і народним філософом, як перед співцем серця, що прагне пізнати правдивого, живого Бога, як перед предтечею українського евангелізму" [8, с. 69].

У 1973 р. побачило світ дослідження В. Шаяна "Сковорода – лицар Святої Борні" (Лондон–Торонто), видане "Інститутом Володимира Шаяна". У його першій частині "Сковорода і духове обличчя України у VIII сторіччі" йдеться про процеси духовного занепаду українців, які під тиском "російського деспота" занурилися в "летаргу", простежується життя Сковороди у світлі містичної історіософії і твердиться, що "Сковорода це лицар святої борні зі злом, темінню й сліпою жагою світу" [12, с. 9]. А в другій частині під назвою "Основні ідеї філософії Сковороди" аналізуються твори "народного філософа" "Нарциз", "Асхань", "Розмова названа "Двоє", "Дружня розмова про душевний мир", "Кільце", "Розмова про старинний світ", "Азбука світа", "Благодарний Еродій", "Ізраїльський мир", "Жінка Лотова", "Брань архистратига Михаїла з сатаною", "Борня біса з сином Сави", "Змії потоп" і робиться висновок: "Радісний тріумф перемоги духа над матерією. Світанкова свіжість святості. Бадьорість всепотвердження буття. Евангеліє всерадості існування. Об'явлення вічності кожного моменту. Об'явлення блаженної легкості шляху спасення. Сотворення Чоловіка. Пробудження Бога. Свята Борня зі Змієм

Біблії. Перемога і воскресення в країні святості. Святий вогонь пророчого натхнення. Такий є духовий зміст і така є основна сила філософії Сковороди" [12, с. 98]. Автор переконаний, що "Сковорода є втіленням моральної сили потрібної на те, щоб розпочалося відродження України. Саме тому тверджу рішуче, що відродження України починається від Сковороди" [12, с. 100].

Можна констатувати, що уявлення української еміграції про Г. Сковороду протягом десятиліть формувалося різними шляхами. Виходили друком його твори ("Сад Божественних пісень", "Байки харківські") і філософські праці ("Катехизис або початкові двері до християнських чеснот"). Він був присутній в освітньому процесі (Ю. Любінецький, В. Радзикович). Для ширшого загалу подавався його життєпис (М. Ковалинський, А. Котович, Д. Чуб). Літературознавці досліджували художню творчість Г. Сковороди-письменника (Д. Чижевський). Особливо пильну увагу привертала філософські погляди мислителя (Д. Козій, В. Олексюк, Д. Чижевський, В. Шаян). Тему "Г. Сковорода і церква" висвітлювали Г. Удод і І. Флоринський. А К. Митрович пропонував "духовий портрет" Г. Сковороди. Цими публікаціями зарубіжні українці робили свій внесок у сквородознавство як напряду вітчизняної гуманітаристики, розвиток якого сьогодні набирає обертів насамперед завдяки "материковим" дослідникам.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Козій Д. Три аспекти самопізнання у Сковороди // Сучасність. 1972. № 12. С. 66–79. URL: <https://diasporiana.org.ua/periodika/2943-suchasnist-1972-ch-12/>
2. Котович А. Григорій Савич Сковорода український філософ XVIII ст. Нью-Йорк : Українська Православна Церква в ЗДА; Науково-Богословський Інститут, 1955. 36 с. URL: <https://diasporiana.org.ua/ukrainica/kotovych-a-grygotij-savuch-skovoroda-ukrayinskyj-filosof-xviii-st/>
3. Любінецький Ю. Українська література. Детройт : Школа Українознавства, 1994. 180 с. URL: <https://diasporiana.org.ua/?s=Любінецький+Ю.+>
4. Митрович К. Портрет Сковороди // Сучасність. 1972. № 11. С. 44–55. URL: <https://diasporiana.org.ua/periodika/2942-suchasnist-1972-ch-11/>
5. Олексюк В. Григорій Сковорода – християнський філософ // Володимир Олексюк. До проблем доби обману мудрости: Збірка філософічних студій. Чикаго : УКАО "Обнова", 1975. С. 15–51. URL: <https://diasporiana.org.ua/ideologiya/7240-oleksyuk-v-do-problem-dobi-obmanu-mudrosti/>

6. Радзикович В. Історія української літератури. Ч. 1: Давня і середня доба. Мюнхен: Вернігора, 1947. 92 с. URL: <https://diasporiana.org.ua/literaturoznavstvo/8986-radzikevich-v-istoriya-ukrayinskoyi-literaturi-ch-1-davnya-i-serednya-doba/>

7. Удод Г. Сковорода і православна церква. Вінніпег–Саскатун: Видано коштом Відділу Союзу Українок Канади ім. Ольги Кобилянської в Саскатуні, 1971. 47 с. URL: <https://diasporiana.org.ua/religiya/2094-udod-g-o-g-s-skovoroda-i-pravoslavna-tserkva/>

8. Флоринський І. Григорій Сковорода – предтеча українського евангелізму. Торонто: National Publishers Limited, 1956. 71 с. URL: <https://diasporiana.org.ua/ideologiya/5098-florinskiy-i-grigoriy-skovoroda-predtecha-ukrayinskogo-evangelizmu/>

9. Чижевський Д.І. Історія української літератури (від початків до доби реалізму). Нью-Йорк: Українська Вільна Академія Наук у США, 1956. 511 с. URL: <https://diasporiana.org.ua/literaturoznavstvo/3704-chizhevskiy-d-istoriya-ukrayinskoyi-literaturi/>

10. Чижевський Д. Фільософія Г.С. Сковороди. Варшава, 1934. 233 с. (Праці Українського Наукового Інституту. Т. XXIV). URL: <https://diasporiana.org.ua/miscellaneous/6762-chizhevskiy-d-filosofiya-g-s-skovorodi/>

11. Чуб Д. Життя та філософські погляди Григорія Сковороди (1722–1794) // Дмитро Чуб Люди великого серця (Статті, розвідки, спогади). Мельборн: Ластівка, 1981. С. 13–34. URL: <https://diasporiana.org.ua/literaturoznavstvo/11557-chub-d-lyudi-velikogo-sertsya-statti-rozvidki-spogadi/>

12. Шаян В. Сковорода – лицар Святої Борні. Лондон–Торонто: Інститут Володимира Шаяна, 1973. 111 с. URL: <https://diasporiana.org.ua/ideologiya/2432-shayan-v-skovoroda-litsar-svyatoyi-borni/>

REFERENCES

1. Kozii D. Try aspekty samopiznannia u Skovorody // *Suchasnist*. 1972. № 12. S. 66–79. URL: <https://diasporiana.org.ua/periodika/2943-suchasnist-1972-ch-12/>

2. Kotovych A. Hryhorii Savych Skovoroda ukrainskyi filosof XVIII st. Niu-York: Ukrainska Pravoslavna Tserkva v ZDA; Naukovo-Bohoslovskiy Instytut, 1955. 36 s. URL: <https://diasporiana.org.ua/ukrainica/kotovych-a-grygorij-savych-skovoroda-ukrayinskyj-filosof-xviii-st/>

3. Liubinetzkyi Yu. Ukrainska literatura. Detroit: Shkola Ukrainoznavstva, 1994. 180 s. URL: <https://diasporiana.org.ua/?s=Любінецький+Ю.+>

4. Mytrovych K. Portret Skovorody // *Suchasnist*. 1972. № 11. S.44–55. URL: <https://diasporiana.org.ua/periodika/2942-suchasnist-1972-ch-11/>

5. Oleksiuk V. Hryhorii Skovoroda – khrystyianskyi filosof // Volodymyr Oleksiuk. Do problem doby obmanu mudrosty: Zbirka filosofichnykh studii. Chykhoh: UKAO "Obnova", 1975. S. 15–51. URL: <https://diasporiana.org.ua/ideologiya/7240-oleksyuk-v-do-problem-dobi-obmanu-mudrosti/>

6. Radzykevych V. Istoriia ukrainskoi literatury. Ch. 1: Davnia i serednia doba. Miumkhen: Vevyhora, 1947. 92 s. URL: <https://diasporiana.org.ua/literaturoznavstvo/8986-radzikevich-v-istoriya-ukrayinskoyi-literaturi-ch-1-davnya-i-serednya-doba/>

7. Udod H. Skovoroda i pravoslavna tserkva. Vinnipeg–Saskatun: Vydano koshtom Viddilu Soiuzu Ukrainok Kanady im. Olhy Kobylianskoi v Saskatuni,

1971. 47 s. URL: <https://diasporiana.org.ua/religiya/2094-udod-g-o-g-s-skovoroda-i-pravoslavna-tserkva/>

8. Florynskyi I. Hryhorii Skovoroda – predtecha ukraïnskoho yevanhelizmu. Toronto : National Publishers Limited, 1956. 71 s. URL: <https://diasporiana.org.ua/ideologiya/5098-florinskiy-i-grigoriy-skovoroda-predtecha-ukrayinskogo-evangelizmu/>

9. Chyzhevskiy D. I. Istoriiya ukraïnskoi literatury (vid pochatkiv do doby realizmu). Niu-York : Ukraïnska Vilna Akademiya Nauk u SSHA, 1956. 511 s. URL: <https://diasporiana.org.ua/literaturoznavstvo/3704-chizhevskiy-d-istoriya-ukrayinskoyi-literaturi/>

10. Chyzhevskiy D. Filosofiia H.S. Skovorody. Varshava, 1934. 233 s. (Pratsi Ukraïnskoho Naukovoho Instytutu. T. KhKhIV). URL: <https://diasporiana.org.ua/miscellaneous/6762-chizhevskiy-d-filosofiya-g-s-skovorodi/>

11. Chub D. Zhyttia ta filosofske pohliady Hryhorii Skovorody (1722–1794) // Dmytro Chub Liudy velykoho sertsia (Statti, rozvidky, spohady). Melborn : Lastivka, 1981. S. 13–34. URL: <https://diasporiana.org.ua/literaturoznavstvo/11557-chub-d-lyudi-velikogo-sertsya-statti-rozvidki-sporadi/>

12. Shaian V. Skovoroda – lytsar Sviatoi Borni. London–Toronto : Instytut Volodymyra Shaiana, 1973. 111 s. URL: <https://diasporiana.org.ua/ideologiya/2432-shayan-v-skovoroda-litsar-svyatoyi-borni/>

Стаття надійшла до редколегії 06.12.22

H. O. Bandura, PhD, Associate Prof.
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv

UNDERSTANDING H. SKOVORODA'S WORK IN HUMANITIES OF UKRAINIAN DIASPORA

This is a review of publications on H. Skovoroda's work in Ukrainian Humanities abroad.

It was marked that the emigrant reader had the chance to become familiar with H. Skovoroda's work and philosophy through the various editions of Ukrainian publishing companies overseas ("The Garden of Divine Songs", Prague, 1941; "Kharkiv fables", New York, 1955; "Catechism or the First Door to Christian virtues", Detroit-Toronto, 1963).

The study of H. Skovoroda was an essential part of schoolchildren's education (textbooks by Yu. Lyubinetskyi "Ukrainian Literature", Detroit, 1994; V. Radzykevich "History of Ukrainian Literature", Munich, 1947).

His biography was offered to a wider circle of readers: "Hryhorii Skovoroda. Life and Some Thoughts of a Ukrainian Philosopher-Spiritualist", London, 1956 by M. Kovalinsky; "Hryhorii Savych Skovoroda as a Ukrainian Philosopher of the 18th Century", New York, 1955 by A. Kotovych; "Life and Philosophical Views of Hryhorii Skovoroda (1722–1794)", Melbourne, 1981 by D. Chuba.

The fundamental work of D. Chyzhevsky "History of Ukrainian literature (from the beginning to the era of realism)", New York, 1956 represents the literary aspect of H. Skovoroda's heritage.

D. Chyzhevsky devoted more than fifty publications to the study of H. Skovoroda's philosophical views, the most significant of which was his monograph "Philosophy of H. Skovoroda", Warsaw, 1934. Following him, D. Koziy ("Three dimensions of self-knowledge according to Skovoroda" / "Modernity", 1972. No. 12), K. Mytrovych ("Portrait of Skovoroda" / "Modernity", 1972. No. 12), V. Oleksiuk ("Hryhorii Skovoroda as a Christian Philosopher", Chicago, 1975), and V. Shayan ("Skovoroda as the Knight of Holy Fight", London-Toronto, 1973) researched the issue.

H. Udod ("Skovoroda and the Orthodox Church", Winnipeg-Saskatoon, 1971) and H. Florynskyi ("Hryhorii Skovoroda as the forerunner of Ukrainian evangelicalism", Toronto, 1956) both explored the topic of H. Skovoroda and the Church.

Despite their differing perspectives on the subject, all of these authors agreed on H. Skovoroda's great contribution to the nation's spiritual awakening.

Thus, Diaspora researchers contributed to Skovoroda studies as a branch of Ukrainian Humanities that is developing rapidly nowadays thanks to "mainland" scientists.

Keywords: *Skovoroda studies, emigration, philosophy, literature, religion.*